

Териториални особености в естественото движение на населението в планинските територии на България през периода 2001-2013 г.

Александра Равначка

Департамент География - Национален институт по геофизика, геодезия и география

e-mail: alravnachka@abv.bg

Абстракт: В настоящата статия се разглеждат особеностите и териториалните различия в естественото движение на населението в планинските и полупланински райони в страната на ниво общини, както и обуславящите ги фактори през 2001-2013 г¹. Анализират се в сравнителен план измененията в броя на населението в условията на ниска раждаемост, висока смъртност и висока степен на застаряване. С цел установяване на регионалните различия и тяхното постепенно преодоляване, в статията е извършено класифициране на общините според равнищата на раждаемост, смъртност и естествен прираст.

Ключови думи: планински общини, териториални особености, естествено движение на населението.

УВОД

През последните двадесет и пет години все по-важен от научноизследователска и от управленска гледна точка е въпросът за ограничаване на демографската криза в страната, и особено в планинските и полупланинските територии, с оглед постигане на четири основни цели:

- Увеличаване на раждаемостта и намаляване на смъртността;
- Ограничаване на депопулацията в планинските и полупланински общини;
- Подобряване възрастовата структура на населението;
- Научна обосновка на необходимостта от промяна на държавната политика в планинските и полупланински райони като цяло и, в частност, промяна на демографската политика там.

Обект на настоящето изследване са планинските и полупланинските територии в Република България. През 2013 г. в тях се включват 120 общини² с площ от 47 395 хил. кв.км (42% от територията на страната) и с население 1 570 хил. души (22 % от населението в страната) (фиг. 1). По-голяма част от тях включват един градски център с няколко села, с малък брой население, с влошени демографски и стопански процеси, но с благоприятни природни условия за развитие на земеделието и туризма. В административно отношение тези териториални единици обхващат 39 % от селата (в които живее 36 % от селското население в България) и 36 % от градовете в страната и се отличават с редица географски и етно-демографски и други специфики (фиг. 1). Преобладаващата част от населените места са с нисък икономически и демографски потенциал (*Върбанов, М. и екип, 2015*). Изследваните общини се характеризират с неблагоприятна демографска ситуация, изразяваща се във висока степен на депопулация, ниска раждаемост и висока смъртност, отрицателен естествен прираст, интензивни емиграционни процеси и влошена възрастова структура на населението, обуславящи се от влиянието на природни, социално-икономически, психологически, исторически и други фактори.

¹ В настоящата статия не се разглеждат планинските и полупланинските общините от нулев и първи функционален тип (Благоевград, Габрово, Перник, Кърджали, Кюстендил, Сливен, Смолян, Ловеч, Велико Търново, Враца и София-столица).

² Настоящото изследване приема определените от Върбанов, М. и екип, 2015 (непубликуван труд „Определяне на териториалния обхват на планинските, полупланинските и пограничните райони в България на ниво общини, за целите на разработването на целенасочена инвестиционна програма за развитие на изоставашите райони”, 2015) граници на планинските общини.

Фигура 1. Разпределение на планинските и полупланинските общини в България
Източник: данни от непубликуван труд под ръководството на Върбанов, М. и екип, 2015

Предмет на изследването са териториалните особености в естественото движение на населението. Под естествено движение на населението се разбира „процес на естествената смяна на поколенията чрез раждаемост, смъртност, брачност и разводимост“. Характеризирането на естественото движение на населението се осъществява чрез редица основни и специфични демографски показатели. Те се използват за оценки и сравнения на състоянието на демографската ситуация в страната и в отделните региони. За разкриването на териториалните различия в планинските и полупланинските райони, са използвани показателите - коефициент на раждаемост, смъртност и естествен прираст, коефициент на депопулация (съотношение умрели към живородени, по Ч. Младенов) и индекс на остаряване (съотношение между населението от 0-14 г/65+). Направен е географски анализ на горепосочените показатели в резултат на което е извършено условно групиране на общините за съответната територия през 2001-2013 г. За определяне броя на групите използвана формулата на Sturges (Златанов: 2006 по Гатев: 1991): $k = \lceil \frac{X_{\max} - X_{\min}}{1 + 3,222 \lg(N)} \rceil$, където k - големина на интервала, X_{\max} и X_{\min} са максималната и минималната стойност на съответния показател, (N) – брой общини. Разпределянето в групи е направено на базата на ранжиране на общините, според стойностите на коефициентите на раждаемост, смъртност и естествен прираст. Получават се пет групи общини, в които стойностите на даденият показател е намират в определени граници.

За целите на изследването са използвани данни от текущата демографска статистика на НСИ за броя на живородените и умрели лица във всяка една от планинските и полупланински общини в България. На базата на тях са изчислени основните индикатори, характеризиращи естественото възпроизводство на населението. Изследването, анализът и направените заключения в статията се отнасят за периода 2001-2013 г.

ЕСТЕСТВЕНО ДВИЖЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

От средата на 80-те години на 20 век в планинските и полупланински райони на страната настъпват значителни демографски изменения, които довеждат до загуба на значителен брой население, висока депопулация и регресивен тип възпроизводство. Раждаемостта силно намалява, смъртността нараства и се променя възрастовата структура на населението. Естественият прираст придобива отрицателни стойности. Тези процеси се задълбочават след 1992 г. като пряка последица от извършената политическа и социално-икономическа трансформация в страната. Делът на разглежданата територия от тази на страната е два пъти по-висок от дела на населението, живеещо там, което според Патарчанов (2016), е доказателство, от една страна, за съсредоточаването на населението в равнините, а от друга - за по-високите темпове на протичане на негативните тенденции в броя и естественото движение на населението. Това се потвърждава и от данните представени на таблица 1.

Т а б л и ц а 1. Демографски показатели, характеризиращи възпроизводството на населението в страната и планинските и полупланински общини (2001-2013)

	България					Планински и полупланински общини				
	Брой население	Живородени (бр.)	Умрели (бр.)	Естествено движение (бр.)	Механично движение (бр.)	Брой населени	Живородени (бр.)	Умрели (бр.)	Естествено движение (бр.)	Механично движение (бр.)
2001	7 891095	68180	112368	-44188	х	1 796594	15215	26591	-11376	-3654
2004	7 761049	69886	110110	-40637	х	1 747165	15647	25354	-9707	-4729
2006	7 679290	73978	113438	-39460	х	1 718777	158205	26722	-10902	-5000
2008	7 606551	77712	110523	-32811	-15680	1 681605	16269	25528	-9259	-5488
2011	7 327224	75513	108258	-32745	-4795	1 602904	14400	25791	-11391	-2913
2013	7 245677	66578	104345	-37737	-1108	1 570777	13649	24269	-10890	-4892

Източник: Изчисления по данни на НСИ

През изследвания период в полупланинските и планинските общини продължава тенденцията на намаление на броя на живородените деца и коефициента на раждаемост. По данни на НСИ, през 2013 г. броят на живородените лица в планинските общини възлиза на 13 649 или 20,5 % от тези в страната. За тринадесет годишен период той намалява с 10,3%. Факторите, обуславящи намалението в изследваните териториални единици се същит както за цялата страна, но по-силно изяви (последците от икономическите и социални промени в резултат на прехода към пазарна икономика, застаряване и намаляване броя на родилните контингенти, измененията в репродуктивното поведение на жените, емиграцията на младо и трудоспособно население, понижаването на жизненото равнище, безработицата, и т.н.). В сравнение със средните стойности за страната, намалението на живородените лица в планинските и полупланински общини през 2001-2013г. е по-високо (с 8 пункта), а коефициентът на плодовитост - по-нисък. Въпреки особеностите в етническата и религиозната структура на населението в проучваната територия, раждаемостта е отново по-ниска. Средното равнище на раждаемостта е 8,9 ‰, което е само с 0,4 пункта по-ниска от тази за страната.

През 2001-2013 г. динамиката на раждаемостта в изследваните общини не се различава от тази в България. В рамките на този период се наблюдават противоположни тенденции на изменение, които позволяват разглежданият период да се раздели два под-периода. В първият под-период, който обхваща времето от 2001-2008 г., са налице положителни тенденции в динамиката на раждаемостта, вследствие стабилизирането на икономическата среда, намаляването на детската смъртност, навлизането във фертилна възраст на жените от най-големия брой лица, родени през средата на 70-те години и увеличаване на раждаемостта от втори ранг (Димитрова, Е. 2011). През 2008 г. раждаемостта нараства с 1,2 пункта спрямо 2001 г. Независимо от отчетеното увеличение, нивото на раждаемост не може да достигне стойностите от 1992 г. Нарастване на показателя се отчита както в градовете, така и в селата, но при градското население е с по-високи стойности, което се дължи на по-големия брой население и по-запазената естествена възрастова структура.

През вторият под-период (2009-2013) коефициентът на раждаемост намалява, в резултат на влиянието на настъпилата световна финансова криза и задълбочаването на социалните неравенства, включително в тези райони.

Анализът на данните позволява да се обобщи, че негативните тенденции в раждаемостта в планинските и полупланинските територии са по-дълбоки в сравнение тези в страната. Раждаемостта намалява и тази регресивна тенденция не би могла да бъде овладяна, ако не се вземат адекватни и ефективни мерки за промени, както в демографската политика, така и в провежданата обща държавна политика към планинските и селски общини в страната.

Демографската ситуация в проучваната територия се характеризира с високо равнище на смъртност. Независимо от намаляването на абсолютния брой на умрелите лица, коефициента на смъртност е висок, с малки промени в посоката на изменение през изследвания период (Табл. 2). През 2001-2013 г. населението в планинските и полупланински общини поддържа средно равнище на смъртност около 15,7 ‰, което е с приблизително 1 пункт по-високо от това за страната. През 90-те години смъртността в проучваната територия е приблизително колкото средната за страната, след което нараства непрекъснато и през 2012 г. достига най-високи стойности (Табл. 2). За това увеличение допринася задълбочаването на негативните изменения във възрастовата структура на населението (относителния дял на лицата над 65 години е над 20 %), понижаването на жизнения стандарт, проблемите в здравната система, емиграцията и т.н. Но независимо от това през 2013 г. приблизително 40 % от общините имат смъртност по-ниска от тази за страната. Имайки предвид различията в темповете на застаряване на населението в селищата на изследваната територия и степента на тяхното икономическо развитие, тази стойност би била много по-висока, ако се изключат общинските центрове на изследваните общини. В тях живее над 2/3 от населението, което се характеризира с по-запазена възрастова структура и по-добро медицинско обслужване. Така например, през изследвания период стойностите на смъртността при градското население е 0,6 пункта по-висока от тази за страната. Докато смъртността при селското население е с около 1,4 пункта по-високо.

Т а б л и ц а 2. Показатели за естествено движение на населението в страната, планинските и полупланински общини (2001-2013)

	България				Планински и полупланински общини			
	Коефициент на раждаемост	Коефициент на смъртност	Коефициент на естествен прираст	Коефициент на депопулация	Коефициент на раждаемост	Коефициент на смъртност	Коефициент на естествен прираст	Коефициент на депопулация
2001	8,6	14,2	-5,6	1,7	8,5	14,8	-6,3	1,7
2002	8,5	14,3	-5,8	1,69	8,2	15,0	-6,8	1,8
2003	8,6	14,3	-5,7	1,66	8,3	14,8	-6,5	1,78
2004	9,0	14,2	-5,2	1,6	8,5	15,0	-6,5	1,65
2005	9,2	14,6	-5,4	1,59	8,9	15,3	-6,4	1,7
2006	9,6	14,7	-5,1	1,53	9,2	15,5	-6,3	1,68
2007	9,9	14,7	-4,8	1,49	9,4	15,6	-6,2	1,65
2008	10,2	14,5	-4,3	1,4	9,7	15,2	-5,5	1,6
2009	10,7	14,3	-3,6	1,3	9,9	15,1	-5,2	1,5
2010	10,1	14,7	-4,6	1,5	9,2	15,7	-6,5	1,7
2011	9,7	14,8	-5,1	1,5	9,0	16,1	-6,9	1,8
2012	9,5	15,0	-5,5	1,6	8,9	16,3	-7,4	1,83
2013	9,2	14,4	-5,2	1,6	8,7	15,6	-6,9	1,79

Източник: Изчисления по данни на НСИ

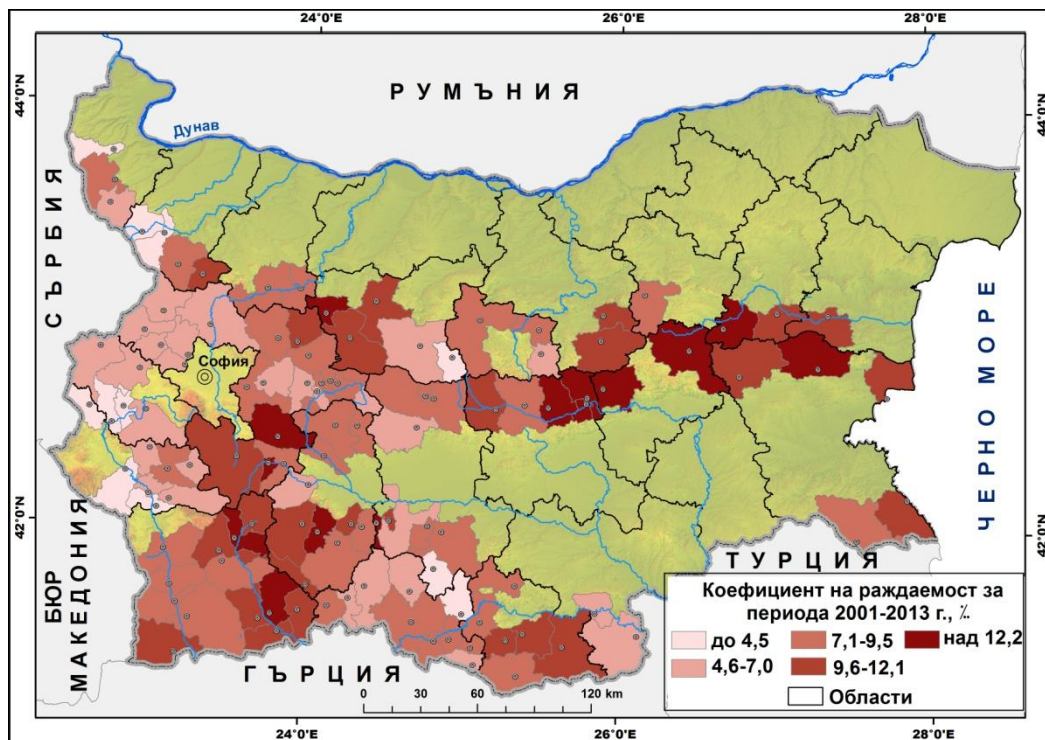
Успоредно с тенденциите в раждаемостта и смъртността, *отрицателният естествен прираст*, който се формира в условия на непрекъснато стесняване на възпроизводството на населението, е един от най-приоритетните и остри проблеми за решаване в изследваната територия. Наблюдаваните изменения в стойностите на показателя са изключително тревожни, в резултат от комбинираното взаимодействие на редица демографски процеси (Димитрова, Е. 2011). За периода на изследване коефициентът на естествен прираст е -6,3 ‰, само с 1 пункт по-нисък от средния за страната (-5,3 ‰). Тази малка разлика се дължи на териториалната концентрация на общини с ромско и турско население (характеризирани се с по-висока раждаемост и по-млада възрастова структура) в проучваната територия и на градовете, в които е съсредоточено голяма част от населението. Въпреки отчетената малка разлика в стойностите на показателя, тя обуславя по-високите темпове на намаление на населението в планинските и полупланински общини спрямо останалите териториални единици в България. През 2013 г. спрямо 2011 г. броят на населението в тях намалява с 225 817 души или с 12,5 ‰, с 4 пункта по-високо от това за страната, което показва, че в последните години разликата се увеличава и планинските и полупланинските райони се обезлюдяват по-бързо от останалата част на страната. Спад в броя на населението се отчита във всички селски и градски селища в тези райони, като в перспектива този негативен процес се очаква да продължи и доведе до по-нататъшно нарастване на териториалния обхват на обезлюдяването на редица села и дори на цели общини с изчерпан демографски потенциал.

Приблизително една пета от населението в планинските и полупланинските райони живее в шест общини с население над 4 хил. души, с икономически развиващи се общински центрове, благоприятно транспортно географско положение и в близост до областен център (Петрич, Велинград, Карлово, Казанлък, Дупница и Асеновград). Най-слабо заселени са пограничните и периферните общини със затруднен транспортен достъп, с ограничен икономически потенциал и с онаследени неблагоприятни демографски процеси. В проучваните полупланински и планински териториални единици се включват и голям брой напълно обезлюдени села. Това са преди всичко селища „в района на Източна Стара планина, в частта и която попада в обхвата на общините Сливен, Котел и Сунгурларе.[...] Руен и Несебър” (Казакков: 2015: 67).

По отношение на динамиката на коефициента на естествен прираст между 2001 и 2008 г., може да се посочи тенденция на слабо нарастване, обусловена от спада на детската смъртност и от повишаващата се раждаемост. Това се потвърждава и от понижаващите се стойности на коефициентът на депопулация (Табл. 2). След 2008 г. негативните тенденции в естествения прираст се подновяват (в абсолютни и относителни стойности), което е важен сигнал за задълбочаване на демографската криза в тези общини. Като цяло данните от таблица 2 показват, че показателите, характеризирани естественото движение на населението в планинските и полупланинските общини са с малко по-лоши параметри, спрямо тези за страната, в резултат на посочените по-горе фактори. Поради това е необходимо провеждане на целенасочена и ефикасна регионална политика, с цел ограничаване на негативните тенденции в естественото движение на населението.

ТЕРИТОРИАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В ЕСТЕСТВЕННОТО ДВИЖЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Раждаемост. По отношение стойностите на раждаемостта се наблюдават значителни териториални различия, които се обуславят от влиянието на редица етнически, социално-икономически, психологически и други фактори. Те се наблюдават, от една страна, между общини с значителен дял българско население и тези с преобладаващо ромско и турско, а от друга – между общини с по-голям брой население и такива с малка демографска маса. Вариацията на равнищата на раждаемост между общините е значителна, като разликата между най-ниската и най-високата стойност е 16,2 %. При ранжирането на общините според коефициента на раждаемост се формират следните 5 групи общини: първа група - общини с най-ниска раждаемост, втора група – с ниска раждаемост, трета група - преходна, четвърта група - с висока раждаемост и пета група – с най-висока раждаемост (фиг. 2).

Фигура 2. Разпределение на полупланинските и планинските общини в България според коефициента на раждаемост за периода 2001-2013 г. (%)
Източник: Изчисления по данни на НСИ

Първа група - общини с най-ниска раждаемост: средно годишен коефициент 3,6 % (при минимални стойности 1,9 % и максимални 4,5 %). Попадащите тук териториални единици се отличават с най-ниска стойност на изследвания показател не само в проучваната територия, но и в страната (фиг. 2). Прави впечатление, че тук се включват предимно общини с малка демографска маса, с преобладаващо българско население с изключително неблагоприятна възрастова структура и с много нисък брой на жените във фертилна възраст, което предопределя и най-ниските стойности на раждаемостта (Невестино, Земен, Трекляно и Ковачевци). Относителният дял на жените във фертилна възраст е под 30 %¹. Сравнението на тази група общини със средните стойности за България, показва че раждаемостта е значително (с 5,8 пункта) по-ниска от тази за страната.

Втора група - общини с ниска раждаемост: средно годишен коефициент 6,4 % (при минимални стойности 5,2 % и максимални 7 %). В тази група попадат 29 разнородни по брой население и икономическо развитие териториални единици. Факторите предопределящи тези по-ниски стойности на показателя (в сравнение със страната и останалите три групи полупланински и планински общини) са взаимосвързани и се изразяват в пограничното географско положение на част от общините и отдалечеността им от важни транспортни артерии, разположението им в унаследени територии с депопулация и произтичащото от това голямо намаление на броя на населението (включително и фертилния контингент при жените), намаление на средния брой живородени деца. Характеризират се с преобладаващ дял българско население (над 90 % - Годеч, Чавдар, Своге и др.) и увеличен дял на възрастните лица. В същото време относителният дял на лицата на възраст до 15 години в общините от тази група е много нисък - приблизително 11 %.

Трета група – преходна. Тук се включват общини със средно годишен коефициент 8,5 % (при минимални стойности 7,1 % и максимални 9,5 %). В тази група попадат близо 1/3 от изследваните териториални единици, характеризиращи се както с висок дял на българския етнос – приблизително 90 % (Мездра и Банско), така и с смесен етнически състав (Роман, Черноочене и др.). И при тези общини стойностите на раждаемостта се предопределят от етническия облик, от промяната в ценностната ориентация, от ниската плодовитост при жените от български произход, от относително високата средната възраст за раждане на първо дете и от възрастова структура на населението. Причини за

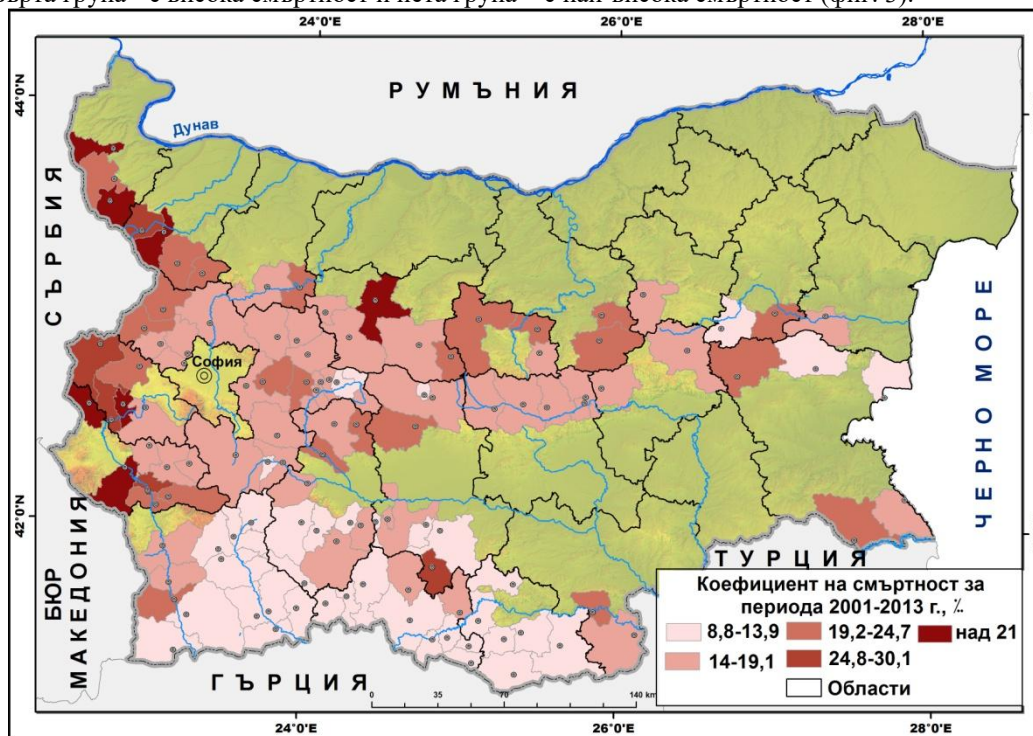
по-високите стойности на раждаемостта в тази група спрямо първи две, се и по-големия брой население на общините в тази група и по-високия брой живородени деца в общинските градски центрове.

Четвърта група – общини с висока раждаемост: средно годишен коефициент 10,3 ‰ (при минимални стойности 9,6 ‰ и максимални 11,5 ‰). Тук се включват 22 общини със значителен дял на ромската и турската етническа група (Дългопол, Якоруда, Сунгурларе, Джебел и др.) и с млада възрастова структура на населението. Според Белчева М. (2009) „Високата раждаемост при ромите се дължи на техните репродуктивни традиции и нагласи“ (с. 48). Териториалните единици от тази група се отличават с най-висок относителен дял на жените във фертилна възраст (от 40 до 50 ‰). При общините Петрич, Банско и др., по-високите стойности на раждаемостта се дължат на по-доброто социално-икономическо развитие, което предопределя и раждането на повече деца.

Пета група - общини с най-висока раждаемост: средно годишен коефициент 13,3 ‰ (при минимални стойности 12,2 ‰ и максимални 18,1 ‰). Териториалните единици от тази група (15 на брой) се отличават с равнище на раждаемост, което е над средното за страната, като Николаево и Твърдица са сред общините с най-високи стойности. Това се дължи на високия дял на ромското население (над 20 ‰), отличаващо се с висока раждаемост, с по-млада възрастова структура на населението, с висок дял ражданията в юношеска възраст, с по-голяма детска и обща смъртност спрямо останалите етноси. В общините от тази група относителният дял на населението под 15 годишна възраст е значително по-висок от средния за България и е между от 15,7 ‰ за Пещера и 23, 5 ‰ за община Николаево. Независимо от намаляването на относителния дял на жените във фертилна възраст в страната, в общините от тази група той е със стойности над 38 ‰ от женското население.

В заключение, вътрешно регионалните различия, малкият брой общините с по-висока раждаемост от средната за страната, както и низходящата динамика в развитието на раждаемостта до голяма степен са показател, че демографският преход е завършил в по-голяма част от изследваните териториални единици, с изключение на тези с висок дял ромско и, в много по-ниска степен, турско население. Само при тях раждаемостта е доста по-висока от средната за страната и влияе върху цялостната демографска ситуация в проучваната територия.

Смъртност. Във вътрешнорегионален аспект се наблюдават значителни различия в равнището на смъртност, обусловени от комплексното влияние на социално-икономически и демографски фактори. Вариацията между общините с най-ниска и най-висока стойност на показателя е 22 ‰. При ранжирането на общините според коефициента на смъртност се обуславят следните 5 групи: първа група - общини с най-ниска смъртност, втора група – с ниска смъртност, трета група - преходна, четвърта група - с висока смъртност и пета група – с най-висока смъртност (фиг. 3).

Фиг. 3. Разпределение на полупланинските и планинските общини в България, според коефициента на смъртност за периода 2001-2013 г. (‰)

Източник: Изчисления по данни на НСИ

Първа група - общини с най-ниска смъртност: средно годишен коефициент 11,6 ‰ (при минимални стойности 8,8‰ и максимални 13,8 ‰) (фиг. 3). Прави впечатление, че тук се включват предимно общини с висок дял цигани и турци, със сравнително запазена възрастова структура, което предопределя и най-ниското равнище на смъртност (Сатовча, Доспат, Неделено, Гърмен, Руен, Сунгурларе, и т.н.). Индексът на остарялост³ показва най-високи стойности

³) Индексът на остарялост³ - съотношението между населението над 65 години и това до 14 години.

спрямо останалите групи (0,92) и се приближава до теоретичния оптимум. При общините Несебър, Сандански, Златоград и Маджарово причините за по-добрите стойности на показателя могат да се търсят в развитието на туризма и редица други дейности от отрицателния сектор. Това предполага по-нисък дял на възрастно население и съответно по-ниска смъртност.

Втора група - общини с ниска смъртност: средно годишен коефициент 16,3 % (при минимални стойности 14,1 % и максимални 19,1 %). В тази група попадат 44 разнородни по етнически и религиозен състав (с висок дял на циганите и турците) и икономическо развитие териториални единици. Причините за сравнително все още по-ниските стойности на показателя (в сравнение със страната и останалите три групи полупланински и планински общини) са в умерено благоприятната възрастова структура на населението (Баните, Котел, Перушица и др.), по-малкият брой население, по-доброто стопанско развитие на градските центрове с изградена здравна, училищна и културна мрежа, близостта до София-град (Костинброд, Божурище). Средният индекс на остарялост за тази група е 0,72.

Трета група – преходна. Тук се включват общини със средно годишен коефициент 21,2 % (при минимални стойности 19,5 % и максимални 24,3). Стойностите на показателя се обуславят от етно-религиозния състав на населението (висока численост на българи в съчетание с нисък брой турци), предопределящ високия дял на лицата над 65 години (приблизително 30 %), слабо развитата здравна инфраструктура (Маджарово, Малко Търново и Струмани) и от сравнително високата демографска маса в някои общини (Севлиево). Средният индекс на остарялост е 0,45.

Четвърта група - общини с висока смъртност: средногодишен коефициент 27,1 % (при минимални стойности 24,8 % и максимални 29,8 %). В тази група попадат само 8 общини от изследваната територия отличаващи се със смъртност от 1,5 до 2 пъти по-висока от средната за страната. Причините за това могат да се търсят в различни насоки: периферно географско положение на част от териториалните единици, интензивни миграционни процеси през 80-90-те години, разположението им в райони със „стара“ депопулация (Младенов, М. и Е. Димитров, 2006). Населението в тази група е със силно „застаряла“ възрастова структура, което предопределя и по-високите стойности на показателя. Това се потвърждава и от високия дял на лицата над 65 г., който е приблизително 40 % и от ниските стойности на средния индекс на остарялост (0,33).

Пета група - общини с най-висока смъртност: средно годишен коефициент 34,9 % (при минимални стойности 30,2 % и максимални 42,3 %). За осемте териториални единици попадащи тук може да се каже че се характеризират с екстремни стойности на показателя, като общините Макреш и Ковачевци са сред първите четири с най-висока смъртност в страната. Подобно е ситуацията и с индекса на остарялост. Той е най-нисък спрямо останалите групи (0,19). Това се дължи от една страна на факта, че това са териториални единици включващи много малки по население градове и висок брой малки и обезлюдени села, в които населението е силно застаряло и със слаба миграционна подвижност (над 45 % от населението е на възраст 65+ години), гранично географско положение и ниска интензивност на протичащите социално-икономически процеси. Стойността на коефициента на смъртност в тази група общини е от два до три пъти по-висок от средната за страната.

Въз основа на анализа върху регионалните различия може да се обобщи, че независимо от наличието на общини, в които остаряването и смъртността протичат с по-ниски темпове спрямо тези за страна, те не могат да компенсират високата смъртност в цялата изследвана планинска територия.

Естествен прираст. Анализът на географските особености на естествения прираст в изследваната територия показва значителни различия между отделните общини. Стойността на вариацията между общините с най-висока и съответно най-ниска величина на коефициента на естествен прираст може да се определи като много висока – 41 % (фиг. 4). При ранжирането на общините според величината на показателя се обуславят следните 5 групи: първа група - общини с положителен естествен прираст, втора група – общини с ниски отрицателни стойности на естествен прираст, трета група - преходна, четвърта група - общини с високи отрицателни стойности на естествен прираст и пета група – общини с най-високи отрицателни стойности на естествен прираст.

Първа група – общини с положителен естествен прираст: средно годишен коефициент - 1,1 % (при минимални стойности 0 % и максимални 3 %). В десетте териториални единици, които съставят тази група, се отчитат положителни стойности на коефициента на естествен прираст (от 0 до 3 %). Основната причина за това е унаследената и етнически предопределената по-висока раждаемост сред населението в тях. В тази група общини коефициента на депопулация е най-нисък – от 0,70 до 1.

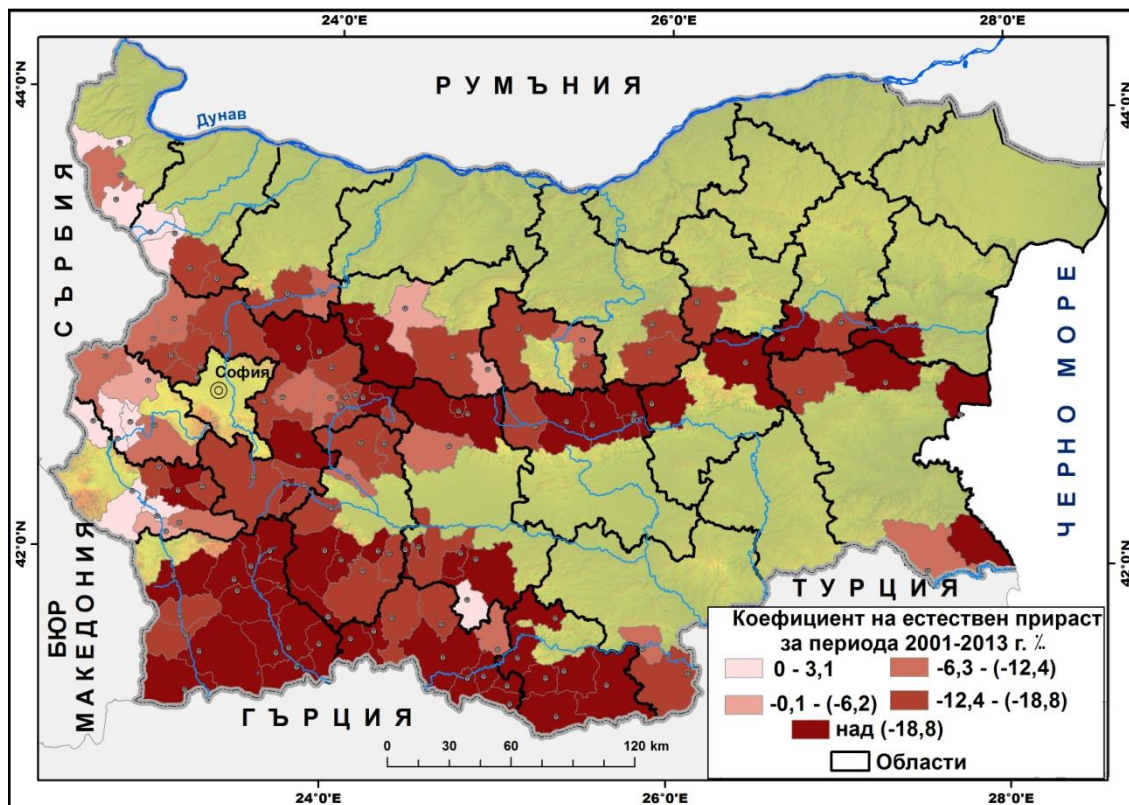
Втора група - общини с ниски отрицателни стойности на естествен прираст: средно годишен коефициент -3,3 % (при минимални стойности 0 % и максимални -6,1 %). Тук се включват 43 териториални единици с висок дял на турското и ромско население, отличаващо се с редица етнически, психологически и религиозни характеристики, стимулиращи раждането на повече деца. Освен от раждаемостта, по-ниските стойности на показателя се обуславят и от по-младата възрастова структура на населението, която предопределя и по-ниското равнище на смъртност. В тази група общини съотношението умрели/ родени е 1,5. Независимо от по-добрите стойности на демографските показатели, в тези общини също са налице негативни тенденции на изменение.

Трета група - преходна. Тук се включват общини със средно годишен коефициент -9,4 % (при минимални стойности -6,1 % и максимални -12,2 %). В тази група попадат 35 общини със смесен етнически състав. Тези общини се характеризират с висок коефициент на депопулация от 2 до 3,6.

Четвърта група – общини с високи отрицателни стойности на естествен прираст: средно годишен коефициент - 14,7 % (при минимални стойности -12,5 % и максимални -18,5 %). В тези териториални единици коефициентът на естествен прираст е с висока отрицателна стойност, която е приблизително три пъти по-висока от средната за страната. Коефициента на депопулация е много висок (от 2,2 до 5,4 за Годеч), което още веднъж доказва тежестта на протичане на

негативните демографски тенденции в тези общини. Броят на населението през периода на изследване намалява, основно, в резултат на високата смъртност.

Пета група – общини с най-високи отрицателни стойности на естествен прираст: средно годишен коефициент - 26,4 % (при минимални стойности -19,5 % и максимални -38,6 %). Тук попадат 15 общини с екстремно високи отрицателни стойности на показателя, дължащи се главно на акумулиращия ефект на високата смъртност на населението във включените в територията села. Тези териториални единици се отличават с изключително висок коефициент на смъртност и на депопулация (за община Лъки е 13⁴; Ковачевци - 7,9; Трън - 4,1) и с ниска раждаемост.

Фиг. 4. Разпределение на планинските и полупланински общини според коефициента на естествен прираст за периода 2001-2013 г. (%)

Източник: Изчисления по данни на НСИ

Въз основа на анализа на данните може да се обобщи, че се наблюдават значителни различия в естествения прираст между планинските и полупланински общини в страната, които са резултат най-вече на етническия състав на населението. На базата на стойностите на използваните показатели се установява, че най-големи различия се наблюдават между териториалните единици с преобладаващо българско население и такива със смесен етнически състав - българо-ромски и българо-турски. Последните два типа се отличават с определено демографско поведение, изразяващо се в по-висока раждаемост, по-млада възрастова структура на населението, което предопределя и по-добрите стойности на коефициента на естествен прираст. Това, от своя страна, обуславя установените незначителни разлики в стойностите на този показател спрямо средния за страната.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се каже, че планинските и полупланински общини в страната са изправени пред сериозни демографски предизвикателства. Ниската раждаемост, високата смъртност, отрицателният естествен прираст в съчетание с високите темпове на застаряването на населението и продължаващите вътрешни и външни емиграционни процеси водят до непрекъснато намаляване на броя на населението и до негативни изменения в икономическата и социална среда на тези общини. Те ще намерят отражение в разширяване на пространствения обхват на депопулация и обезлюдяване, в заличаването на редица планински селища, в по-висока степен на концентрация на населението в общинските градски центрове и в задълбочаване на социалните и икономическите проблеми в тези територии.

⁴ Данните са за 2013 г.

Литература:

1. Белчева, М. (2003) Раждаемостта и репродуктивното поведение на населението от трите основни етноса в България: Население, бр.3-4 2009, с. 48.
2. Белчева, М. (2003) Състояние, тенденции и проблеми на раждаемостта в Република България. София.
3. Димитрова, Е. (2011) Особенности на Втория демографски преход в България – динамика на раждаемостта след 1990 г.: Единство в многообразието. Специален брой от научна конференция на СУБ, 1-2.06.2011, стр. 250-257.
4. Златанов, Св. (2006) Групиране на областите в България според равнището на смъртността през периода 1992-2001 г.: Население, бр. 1-2006, с. 3-20.
5. Казаков, Б. (2015) Демографска ситуация в селата на Югоизточна България. Дисертационен труд, София, 2015
6. Младенов, Ч.и Е. Димитров (2006) Динамика в пространствените изяви на смъртността в България през периода на социално-икономическия преход: ГЕОграфия 21, кн.6 - 2006, с.4.
7. Младенов, Ч. (2015) Динамика на броя на населението в Родопите общи тенденции и геодемографски особености: Проблеми на географията, кн. 1-2 -2015, с. 66-77.
8. Патарчанов, П. Пространствената диференциация на планинските райони: NEW KNOWLEDGE JOURNAL OF SCIENCE, ISSN 1314 -5703, с. 39-46. http://uaid.bg/files/custom_files/files/documents/New%20knowledge/year2_n1/paper_patarchanov_y2n1.pdf, към 2016
9. Непубликуван труд под ръководството на Върбанов и екип (2015) „Определяне на териториалния обхват на планинските, полупланинските и пограничните райони в България на ниво общини, за целите на разработването на целенасочена инвестиционна програма за развитие на изоставашите райони”, НИГГТ-БАН, София.

ⁱДанните са за 2011 г.

*Тази публикация се спонсорира от програма „Национални, европейски и цивилизационни измерения на диалога „Култура – език – медии“ към Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма матер“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на МОН.